

Kapittel 2

SLIK BLIR KYSTFOLKETS ALLMENNING PRIVATISERT

Ottar Brox

Denne artikkelen er en kritisk drøfting av noen sider ved endringene i norsk fiskeripolitikk etter 1990, særlig fordelingseffektene av «båtkvoteregimet» som da ble introdusert. Like viktig er spørsmålet om dette regimet er egnet til å sikre fiskets ressursrente for det nasjonale fellesskapet. Her kan vi sammenlikne fisket med andre ressursbaserte *næringer* – for eksempel oljeutvinning. Dersom ressursrenten av oljen var blitt tatt vare på etter samme prinsipp som man brukte for fisket, kunne prosessen fått dette forløp: Da utvinninga av nordsjøolje kom i gang omkring 1970, vedtok den ansvarlige statsråden at eiendomsretten til all norsk olje skulle tilhøre de selskap som innen 1980 hadde investert mest i utvinningsutstyr.¹

De viktigste konfliktene i norsk fiskerinæring har lenge vært spørsmålet om hva slags redskaper de økonomisk best stilte kunne bruke, uten at det gikk for sterkt ut over de fiskerne som ikke var i stand til å finansiere det mest effektive utstyret, men måtte greie seg med juksa. Den moderne versjonen av denne interessenmotsetninga er konflikten mellom trålerrederiene og kystfiskerne med mindre båter, som de fleste har vært i stand til å finansiere sjøl, i alle fall etter 2. verdenskrig.

¹ Første versjon av denne artikkelen ble trykt i *Samfunnsøkonomen* nr. 3-2019.

Kapital, arbeidskraft og fordeling i høstingen av fiskeriallmenningen

Spørsmålet kan også stilles slik: Hva slags rolle skal kapitalinnsatsen spille i forhold til arbeidsinnsatsen i denne næringen? Slik kunne vi ha spurt da juksefiskerne jagde bort skipsrederens dampbåter fra Trollfjorden i 1890 – med det for den nasjonale økonomien positive resultat at han måtte investere sin kapital i et moderne skipsverft i Harstad, heller enn i høsting av skrei – noe som åtringflåten klarte utmerket med sine enkle redskaper og arbeidskraft uten alternative inntektskilder i tida februar–april.

Slik var det også da Erik Brofoss og Reidar Carlsen gjennom Nord-Norgeplanen av 1952 førte sin seige kamp mot det arbeidsintensive fisket – som de mente hemmet utviklinga av fiskeriindustrien. Nord-Norgeplanleggerne ville ha trålerne – av hensyn til denne industrien, men da trålerne kom, eksporterte rederne heller fangsten til bearbeiding i land med dårligst mulige lønninger. Men er ikke dette problemet såpass enkelt som at fartøyer og redskaper blir stadig mer effektive, mens arbeidskraft i Norge blir stadig dyrere? Slik er det jo i andre næringer – og særlig i industrien. Må det da ikke være slik i fiskeri-«industrien» også? Er ikke det forklaringa på at sjarkene (fiskebåter som er mindre enn 11 meter) forsvinner, og at trålerne øker sin andel av fangsten?

Og er det ikke også slik at allmenningsressurser er nødt til å bli overutnytta og derfor ødelagt – slik felles beiter blir det? «Frihet til å høste allmenningsressurser innebærer ruin for alle!» mente biologen Garrett Hardin i 1968.² Av dette trekker mange den slutning at allmenninger bør privatiseres. Denne «naturloven» er det lett å misbruke. Da Hardin besøkte Universitetet i Oslo for noen år siden, sa han at han angra på den siterte formuleringa – for det han mente å si, gjaldt *uregulerte* allmenninger – som beitemarker der hvem som helst kan slippe løs så mange dyr vedkommende vil. Fellesbeiter der rettighetshaverne har bestemt hvor mange beitedyr som kan komme innafor gjerdet, og er enige om hvor mange hver av dem kan slippe løs der, kan fungere til evig tid, sa allmenningsteoretikeren. Men trålertalsmenn slår framleis om seg med Hardins kasserte formulering. Vi må bare slå fast at om nordmenn var enige om hvor mye som kunne høstes av hvert fiskeslag, og om hvor mye hver enhet (som fisker, reder, båt eller mannskap) fikk lov til å fiske,

² Hardin, G. «The tragedy of the commons.» I *Science*, årg. 162 (1968): 1243–1248.

ville det ikke være noen argumenter for privatisering av allmenninger i et demokratisk samfunn.

Det burde være mulig å bli enige om fordelinga av det tillatte kvantumet – men da må vi bli enige om at fiske er *høsting* og ikke *produksjon*. Den som eier en industribedrift, som en møbelfabrikk, kan kjøpe en maskinhøvel av siste modell – og regne med å øke produksjonen og tjene mer, samtidig som landets nasjonalprodukt blir større.

Men situasjonen er ikke slik når det gjelder høsting: Kornbonden får ikke bedre, men heller dårligere økonomisk resultat om han erstatter sin flere år gamle, men fullt brukbare skurtresker med en ny og dyrere maskin. For åkeren hans er ikke større enn den var før han kjøpte den nye skurtreskeren. Anskaffelsen ville – absurd nok – bare lønne seg for kornbonden om staten eksproprierte naboenes åkrer og lot den investeringsvillige bonden få dem – helst gratis. Da ville kanskje anskaffelsen bli lønnsom for denne bonden. Men neppe for naboene eller for det nasjonale fellesskapet.

Som vi skal se, er det omtrent dette som har skjedd i norske fiskerier siden 1990 – da båtvotesystemet ble innført. I mange år hadde situasjonen stort sett vært slik at økt innsats i denne næringen – flere garn, linebolker, tråltimer og så videre – ikke økte den samlede norske fangsten, men bare de samlede norske *kostnadene*. Derfor burde ikke våre fiskerimyndigheter ha vært så opptatt av å øke kapitalinnsatsen i vår fiskerinæring, men heller av å redusere innsatsen og slik forbedre det økonomiske resultatet – for landet som helhet. For at det skal være klart: Siden vi ikke lenger kan regne med å finne nye fiskefelter, kan vi bare forbedre det økonomiske resultatet av norsk fiskerinæring ved å redusere innsatsen. Da reduserer vi for det første fangstkostnadene, men også risikoen for nedfisking av fiskestammene.

Når den viktigste utfordringen var å redusere fangstinnsatsen til et nivå som gjorde det mulig å vedlikeholde fiskebestandene, må det være lett å se at dette måtte være særlig vanskelig i etterkrigstida: Tallet på fiskere hadde steget svært sterkt under sysselsettingskrisen mellom krigene. Men mange av dem hadde knapt nok robåter å hjelpe seg med, og de var svært ivrige etter å skaffe seg sjarker så snart krigen var slutt. Mange gamle nordlandsbåter ble også bygd om til sjarker med en liten glødehodemotor på slutten av 30-åra og under krigen. Og det er lett å undervurdere hva en liten «Sabb» i bestefars gamle åttring betydde i økt mobilitet – og reduksjon av helseslit. Tallet på mindre fiskebåter (under 30 fot) med motor vokste med hundrevis i mange nordnorske kystkommuner på 1930-tallet og i den

første etterkrigsperioden. På Ytre Senja (Berg og Torsken kommuner) vokste sjarkflåten fra 62 i 1934 til 307 i 1962. For landet som helhet forteller SSB om en vekst fra om lag 10 000 «åpne motorfarkoster» i 1930 til det tredoble på 1960-tallet.

Men viktig var også bedringa i fiskeprisene. Råfiskloven av 1938 innebar at prisnivået – til fisker – fra matmangeltida under krigen ble vedlikeholdt av det nye forhandlingssystemet, som ga fiskerne langt større innflytelse.

Både havforskere og økonomer har vært opptatt av å tilpasse fangsten til situasjonen i havet – men de fleste foreslåtte løsninger har vist seg å skape vanskelige problemer.

Eksempler:

- Fisket kan stoppes av statlige myndigheter når den samlede flåten har brakt på land det kvantum som havforskerne mener kan høstes uten at de følgende årsklasser av arten kan bli for små. Men da er det en viss risiko for at det kan skje noe som både fiskere og politikere kan betrakte som urettferdig: Om fisken søker mot land i nord først, kan nordflåten komme til å fiske opp det tillatte kvantum – før søringene kommer i nærheten av de aktuelle mulighetene. Eller at været er førsteklasses i øst, mens det er kontinuerlig landligge gjennom det meste av sesongen i vest.
- En annen risiko er at det blir «kappfiske», som innebærer at mange skipper og redere skaffer seg nødvendig fangstkapasitet for å sikre seg mest mulig av det tillatte kvantumet – noe som innebærer sløseri med kapital og arbeidskraft.

Av slike og liknende grunner har norske fiskerimyndigheter importert «båtkvotesystemet», som innebærer at hvert fartøy blir tildelt et visst kvantum – per år eller sesong. Det skal i prinsippet innebære at urettferdig fordeling mellom landsdelene kan unngås, og at nødvendige investeringer ikke skal lønne seg. Hvis en skipper eller en reder veit hvor mange tonn han har lov til å fiske, kan han skaffe seg nøyaktig det han har bruk for av båt og bruk.

For den som vil ha mer kunnskap om båtkvotesystemet, finnes det en omfattende litteratur – det meste på engelsk – bøker og artikler som stort sett anbefaler denne løsinga på de problemer som overkapasitet i fangstleddet skaper – for bestandene, fiskerne og for kystfolket generelt. Men

jeg vil gå videre med en kritisk sammenfatning av hvordan etableringa av dette systemet for ivaretagelse og fordeling av fisken i havet har foregått i vårt eget land.

Da «omsettelige fartøykvoter» kom til Norge

Det var kriseår i norsk fiske på slutten av 1980-tallet. I Finnmark var særlig kobben så plagsom at fiskerne fikk ødelagt garnbruket sitt, og mange klaget over at det knapt nok var kokfisk å få. Mye av denne krisen skyldtes nok også at snurpenotflåten hadde redusert den loddebestanden som både torsken, andre fiskeslag og varmblodige dyr skulle leve av.

Som de fleste andre ikke-fiskere fikk jeg informasjon om det nye rettighetssystemet i lokalavisene. De trykte detaljerte lister over båter i kystkommunene – med tall for hvor mange tonn min barndoms naboer hadde lov til å fiske. De som hadde vært «passive» de siste par kriseåra før 1990, altså latt det som var igjen av de viktigste bestandene være i fred – som de finnmarksfiskerne som la båten i fast fortøyning og fant seg annet arbeid når det var «svart hav» – opplevde altså å bli nektet kvote. Mange interessante detaljer om fiskerorganisasjonenes deltakelse i denne prosessen finnes i journalisten Gunnar Grytås' bok *Kvotebaronar*.³

For å henge bjella på katten: Båtkvotesystemet ble innført på en måte som ga de kapitalsterke rederiene alle fordeler, mens kystflåten ble systematisk og ubønnhørlig redusert – med juridisk ganske tvilsomme metoder. Det innebar store ressursrettigheter for redere og noen skippere, *men også sterkt økte fangstkostnader for den samlede flåten, og dermed for den nasjonale økonomien*.⁴ Hovedprinsippet i båtkvotesystemet er at *størrelsen på fartøyet bestemmer hvor mange tonn eieren har lov til å fiske*. Det kunne høres ut som om dette innebar nullvekst og teknologisk stagnasjon, altså at den flåten som vi tilfeldigvis hadde i 1990, skulle vedlikeholdes, men ikke vokse – verken i antall eller ved at fiskere eller redere skiftet en liten båt ut med en større.

Men det nye regimet innebar ikke «fastfrysing» av fiskeflåten slik den var ved inngangen til 1990-tallet. Realiteten var at dette systemet – som skulle føre til bedre tilpassing mellom innsats og utbytte – noe som måtte innebære *mindre fangstinnsets* – førte til et *investeringskappløp*. Fartøyer

³ Grytås, G. *Kvotebaronar*. Oslo: Det norske samlaget, 2014.

⁴ Brox, O. «Fiskerirevolusjonen i 2005. Om teori, intensjoner, pervertering og konsekvenser.» I D.H. Claes et al. (red.), *Politikk i grenseland. Festskrift til Øyvind Østerud*. Oslo: Universitetsforlaget, 2014.

ble både ombygd, forlenget og nybygd under det nye regelverket – og ble tildelt kvoter i samsvar med størrelsen – *om det bare kunne legitimeres som «modernisering» eller «fornyelse»* av fiskeflåten. Rederier ble etablert med lite innslag av yrkesfiskere blant aksjeeierne. Lenge etter reformen kunne Aftenposten fortelle (24/2-2012) at fiskebåter for milliardbeløp var under bygging på Nord-Vestlandet.

Vi må anta at den viktigste begrunnelsen for Fiskeridepartementets reformer omkring 1990 var at fangstkapasiteten måtte tilpasses det kvantum som kunne høstes av «årets avling» uten å risikere nedfisking av bestanden. Da må det vel være paradoksalt at reformen var *en sterk impuls til å investere mer?*

For at kvotesystemet skulle kunne legitimeres, måtte den økte trålerkapasiteten derfor kombineres med reduksjon i småbåtflåten. Det ble for det første forsøkt oppnådd ved å inndra kvoter som ble «misligholdt», det vil si ikke fullt ut utnyttet, som når sjarkfiskere hadde fått levert et par tonn *under* den tildelte kvoten. Slike historier sirkulerte i avisene: En eldre sjarkfisker kom fra Lofoten etter å ha fått opp to tonn mindre skrei enn den kvoten som han hadde fått tildelt. Men han hadde tenkt seg på Finnmarka på vårparten og regna sjølsagt med at det ville være en smal sak å få levert de to tonnene som mangla. Men så blei kona sjuk, slik at han måtte holde seg heime hele våren. Det førte til at han fikk et brev fra Fiskeridirektøren som gikk ut på at han hadde «misligholdt» kvoten, som derfor ble inndratt.

Maurstad⁵ forteller om sjarkfiskere som ikke fisker mer enn de trenger til sine husholdsutgifter – som kan variere – men som etter 1990-reformen også måtte fiske *mer* enn de hadde planlagt – for å være sikre på å få beholde kvoten.

Noe som er minst like juridisk tvilsomt – eller som i alle fall burde være interessant for de lovkyndige – må være at en fisker som på grunn av alder eller helse ville «legge inn årene», kunne *selge* den kvoten som han hadde disponert av fellesskapets fisk, til en reder som ville fiske mer. Dette kalte statsråd Ludvigsen «en velfortjent ytelse fra samfunnet til gamle slitere», i en samtale med forfatteren. (Dersom du eller jeg *selger* noe som vi ikke eier, kan vi få besøk av lensmannen!) *Juridisk* må vel dette kalles en «innovativ» form for eldreomsorg: Kårkallen kan selge det som han sjøl og naboene hittil har hatt en tusen år gammel rett til å leve av – for å gi plass

⁵ Maurstad, A. «To Fish or Not to Fish: Small-Scale Fishing and Changing Regulations of the Cod Fishery in Northern Norway.» I *Human Organization*, årg. 59, nr. 1 (2000): 37–48.

for aksjeselskaper (som i motsetning til kystens hushold er ubegrenset i sine inntektsbehov).

Men mer skulle komme: Fiskeriminister Ludvigsen la 3. april 2005 fram ei ny forskrift om «strukturvoteordning mv. for havfiskeflåten». Av paragraf 7 framgår at «strukturkvoter» tildeles for «et år ad gangen» til de rederiene som har hatt slike kvoter, men at «senere tildeling skjer uten ny prøving». Det ble straks omtalt i mediene som privatisering («evigvarende kvoter») av fellesressursene i havet.

Det er ellers god grunn til å tolke det knappe flertallet i høyesterettsdommen av 23. oktober 2013 slik at våre myndigheter har adgang til å tilbakekalle slike eiendomsliknende fordeler – båtkvoter – som statsråd Ludvigsen prøvde å definere som privat «eiendom» i april 2005. Det argumentet at rederiene hadde investert millioner i «god tro», slik at de var lovbeskyttede *eiere* – og derfor måtte få sin eiendomsrett til fiskekvoten fastslått – ble avvist av Høyesteretts flertall med det argument at de hadde fått «låne» kvoten lenge nok til å få dekning av de investeringene som var nødvendig for å kunne utnytte den. Må ikke det tolkes som en prinsipiell avvisning av at fiskeriministeren med administrativ beslutning skulle kunne privatisere felleseiendom?

Båtkvotesystemet har også hatt viktige konsekvenser for rekruttering til et kystfiske av nordnorsk type: Ungdom har lært yrket av far, eldre brødre eller erfarne naboer som hadde bruk for en «skårunge» om bord. Siden det ikke var *fiskeren*, men «båten», altså båteieren eller rederiet, som fikk kvote, kunne eieren etter 1990 forbedre sitt økonomiske utbytte – og øke ulykkesrisikoen – ved å sende skårungen på land og fiske aleine.

Det kan heller ikke være tvil om at når det var *rederen* som ble tildelt en *båt*-kvote, og ikke fiskeren som ble tildelt en *manns*-kvote, så betydde det et kraftig politisk inngrep i *fordelinga* av samfunnets fellesgoder – uten at det på noen måte var utredet, begrunnet og vedtatt av folkevalgte organer. Med mannskvoter ville det sannsynligvis også bli langt færre aleinemenn på havet – og et hyggeligere arbeidsliv om bord: *Mann er manns gaman!* Det er godt for et menneske å slippe å spise måltidene sine aleine.

I denne sammenhengen bør det kunne nevnes at nordmenn i *alle* partier gir uttrykk for glede over at forskjellene er mye mindre her enn i andre rike land, og at det er et viktig mål å hindre større ulikheter. Her er det nok store sprik mellom idealer og realiteter – og en god del å oppnå gjennom

fornyelse av fiskeripolitikken. Samfunnsøkonomisk kan det neppe være tvil om at båtkvotesystemet må kalles en fiasko – men en fiasko som blir ignorert av alle som har ansvar for at nasjonens fellesressurser tas vare på:

- Det ble innført i en situasjon der innsatsen i norsk fiske var så stor at totalfangsten ikke økte med flere tråltimer eller flere garn og liner i sjøen. Det kan tydeligvis ikke gjentas ofte nok at når fangsten ikke kan økes ved økt innsats, er det bare *reduert* innsats som kan gjøre norsk fiske samlet mer lønnsomt.
- I en slik situasjon satte altså myndighetene med sitt kvoteregime i gang et investeringskappløp, der unødvendige investeringer – med negative virkninger for norsk økonomi – *ga investor rett til knappe og verdifulle naturressurser – gratis!*
- Det er velkjent at slike «superprofitter» som redere har oppnådd under dette regimet, er mye større enn det som kan oppnås ved investering i industri eller annen virksomhet som faktisk øker nasjonalproduktet. Systemet kanaliserer altså kapital – som *kunne* ha vært investert i for eksempel lønnsom industri – i samfunnsøkonomisk ulønnsomme retninger.

Andre måter å tilpasse fangstinnnsatsen på

Utfordringa for norsk fiskeripolitikk er sjølsagt først og fremst å tilpasse fangstinnnsatsen til det som er nødvendig – når havforskerne har observert og regna seg fram til hvor mye som kan høstes av hver fiskebestand – for ikke å risikere de konsekvensene som det ukontrollerte sildefisket fikk på 1960-tallet. Deretter gjelder det å finne ut hvilke fiskere – skipper/redere, partsrederier eller aksjeselskaper – som sammen skal få jobben med høstinga. For å redusere høstingskostnadene mest mulig har kanadiske fiskeriøkonomer argumentert for at det må bli arrangert *auksjoner*, for eksempel slik at det rederiet som byr mest for kvotene, får jobben. Da blir «grunnrenten» maksimal – altså det som rederiet må betale til det folket som i fellesskap eier ressursene. (Mer om dette nyttige, men for nordmenn flest nesten ukjente begrepet *grunn- eller ressursrente* i en rapport fra Maktutredningen: Moene i Østerud 2002⁶.) Det er lett å forstå at

⁶ Moene, K.O. «Fordeling, effektivitet og grunnrente.» I Ø. Østerud (red.), *Ressursmakt og grunnrente*. Rapport nr. 24. Makt- og demokratiutredningen. Oslo: Unipub, 2002.

alle fiskere helst vil ha fisken gratis, men like lett forståelig at kvotene må tildeles rettferdig – og på en måte som hindrer at fiskestammene nedfiskes.

Nå er det ikke min hensikt med denne lille artikkelen å skissere og begrunne et nytt og bedre system for fordeling av fiskeressursene. Men det er ikke vanskelig å vise at det som har foregått siden 1990, best kan karakteriseres med den engelske termen «rent-seeking», et ord som Wikipedia oversetter med «tilkaringsvirksomhet». Det er heller ingen mangel på alternative forslag med langt bedre fordelingsvirkninger. Professor Svein Jentoft har foreslått at *kommunene* tildeles fangstkvoter, noe som naturligvis kan gjøre det mulig å unngå at tradisjonelle fiskerisamfunn avfolkes, sjøl om det ikke er noen mangel på interesserte rekrutter.⁷ Men det finnes flere alternativer: I boka *Kan bygdenæringene bli lønnsomme?*⁸ har jeg skissert et system med *mannskvoter*, som også kunne være et effektivt middel til sikring av full sysselsetting.

For den som godtar at høstingsjobben må gjøres med minst mulig kostnader, er det ikke mulig å unngå å gi fiskeridministrasjonen stryk:

1. Om relativt billige fangstmetoder med mindre båter og passive redskaper erstattes av svært store og dyre fartøyer og botntråling, betyr det ikke nødvendigvis mer rasjonelt høstingsarbeid. De store overskott i rederier under båtkvoteregimet kan enklest og mest kontrollerbart forklares med at sjølve *retten til å fiske* (som forsøkes gjort til *eiendom*) er overført fra kystflåten til trålerrederiene. Om staten eksproprierer Olas jord og lar Per få den gratis, skyldes ikke Pers eventuelle økonomiske suksess at han er en dyktigere bonde, eller at han skaffer seg bedre maskiner enn det Ola hadde.
2. Men Fiskeridirektøren bør ha regnskapsmateriale som kan gjøre det mulig å finne de reelle, empiriske kostnadene per tonn førsteklases filet brakt på land ved de forskjellige måtene å drive fiske på. Da må *alt* med – også lakseforverdien av det avfallet som må gå på sjøen.
3. Det er nesten utrolig at trålerredernes «influensere» har klart å innbille så mange at det nye regimet – gjennom den «frihet» som «fiskerne» har fått – er blitt mer økonomisk effektivt! (Jeg har hørt dem fortelle et publikum av fiskerifolk at det som har skjedd, er at «fiskerne», som vel må være en villedende betegnelse på en del *rederi-*

⁷ Jentoft, S. *Røtter og vinger. Kystkulturen i globalsamfunnet*. Stamsund: Orkana, 2001.

⁸ Brox, O. *Kan bygdenæringene bli lønnsomme?* Oslo: Gyldendal, 1989.

er, nå er «frigjort fra byråkratisk maktbruk».) De som forfatteren fra barndommen av har vært vant til å kalle «fiskere», har tvert imot blitt *fratatt* sin frihet til å leve av de ressursene som fikk forfedrene til å slå seg ned i havgapet.

4. For å ta med et argument som sjelden er framført i slike diskusjoner og antakelig aldri er tillagt vekt: Samtidig som for mye kapital brukes til å bygge ut en fiskeflåte som for lenge siden er blitt for stor, tar vi inntektsmulighetene fra folk som på grunn av adressen har dårlige muligheter for å skaffe seg andre inntekter: Kapital som kunne ha vært brukt til mer produktive formål, som ny industri, slenger vi etter den nasjonaløkonomisk ulønnsomt investerte kapitalen – den store og for dyre trålerflåten som vi ikke har fisk nok til. Vi investerer kapital, som *kunne* ha vært investert i lønnsom industri, i unødvendig fiskeriuutstyr, samtidig som vi tar arbeidsinntektene fra andre, som det koster samfunnet mye å etablere nye arbeidsplasser, boliger og nødvendig infrastruktur for.
5. Gratis båtkvoter innebærer ukontrollerbar «rent-seeking»: Redere innkasserer ressursrenten, som skulle ha gått til eieren av fiskestammene, altså det nasjonale eller regionale fellesskapet.

Men det sier seg nesten sjøl at sjarkene – som var billige nok til at eierne kunne la dem ligge i fortøyningene store deler av året, men som kunne være både upraktiske og farlige å være på havet med i dårlig vær – måtte passe dårlig inn i et industriopplegg. Det var en *godværsflåte*, som vanskelig kunne fungere i et såkalt «vertikalt integrert» system der «foredlings»-prosessen stopper opp om den jamne, forutsigbare tilgangen på brukbart «råstoff» svikter,⁹ altså der fersk fisk måtte leveres på kaia når «jentan på fileten» sto klare til å pakke den. Sjarkfiskerne var avhengig av et desentralisert og fleksibelt mottaksapparat på land. Men det er ikke til å komme forbi at det som for myndighetene var problematisk med sjarkfisket, var at dette var en mer *attraktiv* livsform enn andre karrieremuligheter som sto åpne for mannlig ungdom på store deler av den nordnorske kysten. Det gjelder i alle fall fram til og med 1960-tallet – før folkeskolen ble niårig og den videregående skolen mer tilgjengelig – samme hvor du bodde. Det «industrimodernistene» tydeligvis ikke forsto – og kanskje ikke var

⁹ Vi gir gjerne *ordet* makt over *tanken*: Vi tar for gitt at «råstoff» blir «foredlet» av industrien. Men betegnelsen er misvisende, fordi fisk stort sett smaker best jo mindre «foredling» den har vært utsatt for. Det som blir gjort med fisken i industrihallen, er stort sett bare forsøk på å forsinke kvalitetsferringelsen.

interessert i – var hvordan de nye «industriarbeidsplassene» ble vurdert «på golvet» i forhold til *andre aktuelle alternativer*:

For Per kunne alternativet til en regulær 48 timers arbeidsuke ved en verktøymaskin være praktisk talt ulønnet arbeidsinnsats, under kommando av far, på småbruket langt til fjells. For Pål kunne alternativet til hyre med en tråler – en jobb som innebar ukelange sammenhengende perioder til havs i allslags vær (i arbeid som ILO for noen år siden klassifiserte som verdens nest verste), være fiske fra sjøleid sjark, med dagsturer heimefra med en 27-foting med semidieselmotor, garnspill eller jukse-maskiner og hyggelig kombinert lugar og styrehus – sammen med en barndomskamerat.

Så at en del skoleflinke fiskersønner ble akademikere, kan ikke forklare den havgående flåtens kroniske problemer med å skaffe seg stabil tilgang på mannskap. Likevel kunne nok moderne trålere og kraftblokk-snurpere rekruttere en del ungdommer som så raskt som mulig ville spare sammen noen tusen til nødvendig egenkapital til sjarkkjøpet. Og sjøl om den statlige Fiskarbanken ble pålagt å nekte folk lån til mindre båter, rimeligvis for å lette tilgangen på mannskap til de upopulære nordnorske trålerne, var det lenge relativt lett å få lån med kommunal garanti i lokale banker.

Vi må altså kunne konkludere med at myndighetenes og fiskeindustriens «sjarkproblem» ganske enkelt skyldtes at – i alle fall fra Vestfjorden og nordover – sesongfiske med en- og tomannsbåter var en mer attraktiv måte å drive fiske på enn livet som trålergast eller linefisker til havs med store bankbåter. Mange unge sjarkfiskere brukte i samtaler med meg ordet «spennanes» om yrket sitt og la også vekt på det «å være sin egen herre». De svarene jeg fikk på 1960-tallet – særlig fra de litt eldre – refererte ofte til sjarkfiskerens mulighet til å være mye mer sammen med familien i heimbygda. Uten at jeg har noen statistikk å vise til, hadde jeg et sterkt inntrykk av at unge fiskere ofte skaffet seg sjark når de ble gift og småbarnsforeldre. Det er heller ingen tvil om at store deler av 1960-tallets sjarkflåte lett kunne ha vært erstattet av noe større og sikrere, men fiskereide båter i partsrederier. Men vi må altså slå fast at myndighetenes og fiskeindustriens «sjarkproblem» ganske enkelt skyldtes at en- og tomannsbåter i etterkrigstida var en *relativt* attraktiv måte å drive fiske på, mens det ble et permanent problem for arbeidskontorene å holde trålerne med mannskap.

«Industrimodernismen»

Ole Colbjørnsen, med praksis fra Stalins planbyråkrati og britisk næringsliv, blir av Rune Slagstad i boka *De norske strateger*¹⁰ omtalt som den som gjorde Arbeiderpartiets ledelse til en «industrimodernistisk» drivkraft i vårt land. Det var mulighetene til å bygge stor og konkurransedyktig industri, basert på våre naturressurser og vår fossekraft, som var partiets viktigste oppgave i regjeringsposisjon.

Fiskeryrket «sto laglig til for hogg» – for å bruke Snorres bilde. Ved å erstatte sjarkene med trålere kunne en få på land samme fiskemengde ved hjelp av langt færre fiskere, mens de som ble overflødige, kunne gjøre større nytte for seg i andre yrker.

Det er vel ingen tvil om at utviklinga har gitt industrimodernistene rett – i den forstand at det ikke er lett å tenke seg økonomisk framgang uten industri. Men samtidig bør det i ettertid være klart at lederkadrene i Arbeiderpartiet – som i borgerlige partier – hadde sine «blinde flekker». Det er ingen overdrivelse om vi sier det såpass sterkt som at Gerhardsens eksperter – som Erik Brofoss – så på norske bygder som en eneste stor «undersysselsatt arbeidskraftreserve», heller enn som lokale *samfunn* som skulle vedlikeholdes og utvikles.

Kombinasjonen av småbruksdrift og fiske – fiskarbonden med ei eller to kyr og noen sauer – er nå historie, fordi husdyr på små bruk i dag betaler så dårlig for arbeidstida. Men også i dag kan kystfiske i liten skala, som kan gi svært gode inntekter *per time*, kombineres med andre inntektskilder – som jordbruk uten husdyr, visse håndverk, reparasjoner og vedlikehold – tjenester som kanskje kan være dyre og langt borte for mange bygdefolk. Det er et sterkt argument for at man skal prioritere kystbefolkningens rett til å drive kystfiske uten andre begrensninger enn dem som er nødvendige for å opprettholde fiskebestandene.

Men kan vi vente den slags praktisk folkevett av en fiskeridministrasjon som styrer lokalt fiske slik det framgår av en rapport fra Bekkarfjord i Finnmark: Slik jeg forstår småbrukeren Peder J. Jenssen, ble han fratatt mesteparten av «en halv krabbekvote» fordi han det året ikke hadde fått på land nok sei og torsk til at han av byråkratiet kunne godtas som «fisker». Krabben fiskes av båter langveisfra, heter det i boka *Kystoppørret*¹¹, redigert av Eva Lisa og Thor Robertsen.

¹⁰ Slagstad, R. *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax Forlag, 1998.

¹¹ Robertsen, E.L. og Robertsen, T. (red.). *Kystoppørret 2017*. Vardø, 2018.

Mer er det kanskje ikke nødvendig å skrive om sentralbyråkratiets forståelse av periferiens økonomi. Det er i dag ingen vei utenom industrialisering. Men i et demokrati må vel den vekststrategien som velges, ikke innebære at arbeidsfolk skal få et mindre tilfredsstillende liv, med færre valgmuligheter etter industrialiseringa enn de hadde før?

Det er et litt for velkjent mønster fra industrialiseringsprosesser at statlig makt kan brukes til å gjøre bygdefolks tradisjonelle måter å livberge seg på vanskeligere – for å motivere dem for det som sjeftekerne tror på. Det klassiske eksemplet er sjølsagt Storbritannia under den industrielle revolusjon – kopiert for eksempel i Sør-Afrika av boerne og nå kanskje i Kina av ei regjering som heller ikke kan avsettes av flertallet.

En viktig grunn til at vi hittil har vært et samfunn med små økonomiske forskjeller, er nettopp at så mye av det vi hittil har levd av, har vært *allmenning* – som våre rike fiskeressurser – og at *jord* har vært lett tilgjengelig for alle i store deler av landet.

Andre viktige *felles* naturressurser – som lagerressursene olje og gass – ble reddet for fellesskapet av Jens Evensen og andre våkne jurister og økonomer. Men de livsviktige *fornybare* naturressursene i havet har en serie fiskeristatsråder vært i stand til å ta fra det kystfolket som i alle fall har levd av dem siden kong Øysteins dager, og gitt dem bort gratis til spekulanter – som tydeligvis kan selge dem videre med stor fortjeneste.

Behøver vi å finne oss i det?

TAKK: Jeg har hatt stor og uunnværlig pc-teknisk, språklig og faglig hjelp av min kollega Peter Koren, og som vanlig har Kirsten Danielsen lest kritisk igjennom mange utkast. Mange takk også til tidligere arbeidskamerater på Universitetet i Tromsø – særlig Svein Jentoft og Ragnar Nilsen.

Referanser:

- Brox, O. *Kan bygdenæringene bli lønnsomme?* Oslo: Gyldendal, 1989.
- Brox, O. «Fiskerirevolusjonen i 2005. Om teori, intensjoner, pervertering og konsekvenser.» I D.H. Claes et al. (red.), *Politikk i grenseland. Festskrift til Øyvind Østerud*. Oslo: Universitetsforlaget, 2014.
- Brox, O. *På vei mot et postindustrielt klassesamfunn?* Oslo: Pax Forlag, 2016.
- Grytås, G. *Kvotebaronar*. Oslo: Det norske samlaget, 2014.
- Jentoft, S. *Røtter og vinger. Kystkulturen i globalsamfunnet*. Stamsund: Orkana, 2001.
- Maurstad, A. «To Fish or Not to Fish: Small-Scale Fishing and Changing Regulations of the Cod Fishery in Northern Norway.» I *Human Organization*, årg. 59, nr. 1 (2000): 37–48. <https://doi.org/10.17730/humo.59.1.q0242m112x223862>
- Moene, K.O. «Fordeling, effektivitet og grunnrente.» I Øyvind Østerud (red.), *Ressursmakt og grunnrente*. Rapport nr. 24 fra Makt- og demokratiutredningen. Oslo: Unipub, 2002.
- Robertsen, E.L. og Robertsen, T. (red.). *Kystoppørret 2017*. Vardø, 2018.
- Slagstad, R. *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax Forlag, 1998.